

BUXGALTERIYA HISOBI TIZIMINING HOLATI VA UNING FAOLIYATINI BAHOLASH

Ro'ziboyev Oybek Baxromovich

Surxondaryo viloyati hokimligi Moliya bosh boshqarmasi

bo'lim boshlig'i o'rinbosari

Annotatsiya: maqolada buxgalteriya hisobi tizimi haqida tushuncha berilishi bilan bir qatorda, tizimning holati, buxgalteriya tizimining faoliyati va uni nazorat qiluvchi va baholovchi audit tizimi haqida bir qancha ma'lumotlar keltirildi.

Kalit so'zlar: Buxgalteriya hisobi, rentabellik, sof daromad, bozor iqtisodiyoti, audit, konsalting, inventarizatsiya, iqtisodiy tahlil, tashqi nazorat.

Abstract: In addition to providing an understanding of the accounting system, this article provides some information about the status of the system, the operation of the accounting system, and the audit system that monitors and evaluates it.

Keywords: Accounting, profitability, net income, market economy, audit, consulting, inventory, economic analysis, external control.

Ma'lumki, hisobot, korxonalar, birlashma, uyushma, konsern, korporatsiya, aksiyodorlik jamiyati va shu kabilarning o'tgan vaqt ichidagi ishlari natijalari va sharoitlari to'g'risidagi ma'lumotlar majmui bo'lib, u xo'jalik faoliyatini tahlil, nazorat qilish va boshqarish maqsadida tegishli subyektlarga topshiriladi. Hisobot axborotlari sotilgan mahsulot, ish va xizmatlar, ularning ishlab chiqarish xarajatlari, xo'jalik mablag'lari va ularning tashkil bo'lish manbalari, ishlarning moliyaviy natijalari, soliqqa tortish va dividendlar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Buxgalteriya hisobi yordamida xo'jalikda mavjud bo'lgan har xil turdagi moddiy qiymatliklar va pul mablag'larining miqdori, boshqa korxonalar va tashkilotlar bilan hisob-kitoblarning holati, undagi boshqa resurslarning umumiy hajmi haqida ma'lumotlar olinadi; tayyorlangan materiallar, ishlab chiqarilgan va sotilgan mahsulot hajmi va tannarxi aniqlanadi; xo'jalik faoliyatining moliyaviy natijalari - foyda (sof daromad) yoki zarar hisoblab chiqiladi; korxonaning rentabelligi hamda korxonalar va uning tarkibiy qismlarining boshqa qator ko'rsatkichlari hisoblab aniqlanadi. Buxgalteriya hisobida ham, tezkor va statistika hisobidagi kabi, barcha o'lchagichlar - natija, mehnat va pul o'lchagichlari qo'llaniladi. Lekin unda pul (qiymatli)

o'lhagichga alohida ahamiyat beriladi, chunki u buxgalteriya hisobining umumlashtiruvchi ko'rsatkichlarini olish imkonini beradi. Shuning uchun pul o'lhagichda buxgalteriya hisobining barcha ob'ektlari, garchi ular natura va mexat o'lhagichlarida aks ettirilgan bo'lsa ham, albatta, pul o'lhagichida ifodalanadi.

Pul o'lhagichi yordamida buxgalteriya hisobi korxonaning barcha mablag'lari hajmi, ishlab chiqarishga qilingan harajatlar, davr harajatlari, ko'zda tutilmagan harajatlar, mahsulotning ishlab chiqarish tannarxi, realizatsiyadan olingan yalpi tushum, morjinal (eng katta yalpi) foyda kabilarni beradi. Buxgalteriya hisobining eng muhim xususiyatlaridan biri shundaki, unda barcha xo'jalik operatsiyalari yoppasiga qayd qilinadi. Bu narsa barcha xo'jalik jarayonlarining to'la tavsifini olish uchun zarurdir. Buxgalteriya hisobining boshqa xususiyati, uning hujjatlanishidir. Buxgalteriya hisobi tizimida qayd qilinadigan har bir muomala dastlab hujjatlashtirilishi kerak. Hujjat buxgalteriya hisobi ma'lumotlarining yagona manbai hisoblanadi. Barcha muomalalarni qamrab oladigan hujjatlarning mavjudligi buxgalteriya hisobi ma'lumotlaridan moddiy javobgar shaxslar faoliyati ustidan nazorat qilish uchun foydalanish va boshqarish uchun asoslangan ma'lumotlar olish imkoniyatini beradi. Buxgalteriya hisobida yig'ma yakunlangan ko'rsatkichlarni olish uchun yig'ilgan ma'lumotlarni ilmiy ishlashning maxsus usullaridan foydalaniladi. Bu usullarning muhim xususiyatlari shundan iboratki, ular alohida ajratib olingan korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning butun xo'jalik faoliyatini uzluksiz va o'zaro bog'langan holda aks ettirilishini ta'minlaydi.

Darhaqiqat, bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarda buxgalteriya hisobini shunday tashkil etish kerakki, u tejamli bo'lib, kam mablag' sarflangan holda ichki va tashqi foydalanuvchilarni ko'proq axborotlar bilan ta'minlansin. Bozor munosabatlariga o'tish va davlat mulkini xususiylashtirish xo'jalik yuritishning mazmuni, tuzilishi va psixologiyasida jiddiy o'zgarishlarga olib keladi. Bu o'z navbatida, buxgalteriya hisobida tub o'zgarishlarni talab qiladi. Buxgalteriya hisobi xalqaro biznes tili sifatida davlat qonunlarini bajarilishini kafolatlashi, tadbirkorlikni rivojlantirishiga mulkni saqlash va ko'payishiga xizmat qilishi, manfaatdor (investorlar, aksiyadorlar, banklar, fondlar, mol yuboruvchilar, mol oluvchilar, rasmiy organlar va sh.k.) lar tomonidan muhim iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda (kapitalni investitsiya qilish, bozorga chiqish, xodimlarni yollash, soliq siyosati, moliyalash

manbalarini qidirib topish, hisoblashlar va sh.k.) zarur bo'ladigan to'liq va ishonarli axborotlarni o'z vaqtida yetkazib berish kerak.

Buxgalteriya hisobini hozirgi zamon talabi darajasida tashkil etish quyidagi kompleks tadbirlar bilan ta'minlanadi:

1. Buxgalteriya hisobini qonuniy tartibga solish va uning me'yoriy bazasini shakllantirish;
2. Uslubiy ta'minot (yo'riqnomalar uslubiy ko'rsatmalar, sharxlar) bilan;
3. Kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash bilan;
4. Xalqaro professional tashkilotlar bilan hamkorlik qilish yo'li bilan;
5. Hisobni boshqarish tizimini qaytadan tashkil etish yo'li bilan.

Buxgalteriya hisobi xo'jalik faoliyati jarayonlari, aktivlar, ularning manbalari va oxirgi moliyaviy natijalarni aks ettirishni makon va zamonda, dialektik harakatda amalga oshiradi. Aynan shunday yondashish buxgalteriya hisobining metodini ifodalaydi. Buxgalteriya hisobining metodining mohiyati unda qo'llaniladigan usullarda yorqin namoyon bo'ladi.

Buxgalteriya hisobi tizimi faoliyatini baholash xususida to'xtalar ekanmiz, bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotga o'tish xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy hisobotlarini xolis tekshiruvdan o'tkazish, ularning realligini ekspert qilish, shu asosda moliyaviy hisobotga xolis xulosa berish, shuningdek mavjud xato va kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha kasbiy maslahatlarni berish, hisob-kitoblarni tiklash va yuritib berish, biznes reja va soliq deklaratsiyalarini tuzib berishdan iborat maxsus «audit» deb atalmish faoliyat turini vujudga kelishiga asos solganligini alohida ta'kidlash kerak.

«Audit-bu mustaqil malakali mutaxassislar tomonidan korxonaning moliyaviy hisobotini yoki u bilan bog'liq moliyaviy axborotni, bu hisobot yoki axborotning qonun va boshqa normativ hujjatlarga muvofiqlik darajasi to'g'risida xulosa chiqarish maqsadida tadqiq etilishi», deb ta'kidlaydi professor M.M. To'laxo'jayeva. «Audit (auditing) –bu dahlsiz kompetent xodim tomonidan axborotlarni belgilangan mezonlarga mosligini aniqlash va xolisona xulosa berishi maqsadida xo'jalik tizimi to'g'risidagi axborotlarni to'plash va baholash jarayoni».

Auditning mohiyati – bozor iqtisodiyoti sharoitida uning obyektiv iqtisodiy

taraqqiyot qonunlari, kategoriyalari, xalqaro hamjamiyatda tan olingan hamda ayrim olingan bir konkret mamlakatda amal qilayotgan me'yoriy hujjatlarning talablariga mos tekshiruv obyektida uning barcha faoliyatlari raqamlar yordamida ifodalangan, maxsus tizim asosida xulosa va takliflar berishdan iborat», deb yozadi professor N.Sanayev. Professor X.N.Musayev auditning mohiyatini quyidagicha e'tirof etgan:

«audit –bu muayyan vakolatlar berilgan shaxslar, ya'ni auditorlar tomonidan xo'jalik yuritayotgan sub'yektlar faoliyatlarining respublikada qabul qilingan qonun-qoidalarga muvofiqligini tekshirish yo'li bilan baholash va xolisona xulosalar berishdir» Tizim sifatida audit jamiyat miqiyosida mavjud bo'ladi.

Yaxlit tizimni tashkil etuvchi auditni ichki va tashqi auditga bo'lish mumkin. Ichki audit iqtisodiyotning quyi bo'g'ini bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'yektlarda ichki nazorat vositasi hisoblanadi. Tashqi audit davlat va xo'jalik yurituvchi sub'yektlar manfaatlari nuqtai nazaridan mustaqil auditorlik tashkilotlari tomonidan o'tkaziladigan nazorat vositasi hisoblanadi. Tashqi audit davlat tomonidan me'yoriy hujjatlar asosida tartibga solinadi.

Auditning mohiyati uning tarkibiy komponentlarining mazmunida yorqin namoyon bo'ladi. Bunday komponentlar quyidagilardir. Ichki nazorat –bu xo'jalik yurituvchi sub'yektlar moliyaviy – xo'jalik faoliyatini rahbariyat tomonidan tasdiqlangan maxsus Nizom asosida doimiy nazorat qilib boruvchi bo'limning yoki xodimning (xodimlarning) ish faoliyati. Bunday nazoratni ichki audit bo'limi yoki ichki auditorlar olib borishlari mumkin. Tashqi nazorat – bu mustaqil auditorlik tashkilotlarining shartnoma asosida korxonalarda yuz bergan hodisa va jarayonlarni, ularning natijalarini qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlarga mosligini tekshirish bo'yicha olib borgan ish faoliyati. Iqtisodiy tahlil – bu moliyaviy hisob va hisobot ma'lumotlari asosida korxonalarining moliyaviy –xo'jalik faoliyati va uning natijalarini qo'yilgan maqsad va talablarga ko'ra dinamik va statik jihatdan izohlab berish bo'yicha olib borilgan ish faoliyati.

Ekspertiza – tuzilgan buxgalteriya hisobi hujjatlarini, hisob registrlari va moliyaviy hisobotlarni qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlar talablariga mos kelish darajasiga baho berish bo'yicha olib borilgan ish faoliyati.

Inventarizatsiya – bu korxonada aktivlari va majburiyatlarining haqqoniy mavjud holatini aniqlash, ularni hisob ma'lumotlariga mos kelishligini belgilash bo'yicha amalga oshirilgan ish faoliyati.

Konsalting – bu xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga ularni qiziqtiruvchi turli bilimlar va amaliy ko'nikmalar bo'yicha maslahatlarni berish borasida olib borilgan ish faoliyati. Kasbiy xizmatlar – bu auditorlik tashkilotlarining shartnomalar asosida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga hisobni yuritib berish, uni tiklash, soliq deklaratsiyalarini tuzib berish, biznes rejani tuzish va boshqa kasb ishlarini bajarib berish borasidagi ish faoliyati. Shunday qilib, yuqoridagi fikr va mulohazalardan kelib chiqqan holda audit va auditorlik faoliyatlariga quyidagicha ta'rif berish mumkin. Audit - bu xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliyaviy xo'jalik faoliyatini davlat va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning manfaatlarini nuqtai nazaridan qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlarga mos kelishini ichki va tashqi nazoratdan o'tqazish, tahlil va ekspertiza qilish, shuningdek konsalting va boshqa turdagi kasbiy xizmatlarni ko'rsatish tizimi.

Adabiyotlar:

1. Norbekov D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. T.: «Iqtisod-moliya», 2019.
2. Sotivoldiyev A.S. Zamonaviy buxgalteriya hisobi. T.: - 2019.
3. U. I. Inoyatov, S. D. Yusupova, F. R. Salimbekova. Buxgalteriya hisobi. Toshkent – 2020.